

Харків - один з найкрупніших вузівських центрів країни

[проф. В. Ніколаєнко, зав. кафедрою політичної історії]

#17-18 от 30.08.2004

У вузах Харкова навчається понад 230 тис. студентів за 310 спеціальностями. Щорічно зі стін вищих навчальних закладів виходить більш ніж 20 тис. спеціалістів, дипломи яких мають самій високий рейтинг не тільки в Україні, але й у країнах ближнього і дальнього зарубіжжя. Харків із 350 років свого існування більше двох століть утримує за собою величну славу одного із найкрупніших у світі центрів освіти, науки і культури. Більше двохсот тисяч студентів створюють особливий облік міста своєю молодістю, красою, життєствердженням та вірою в майбутнє.

А почалося все на початку XVIII ст., коли до Харкова із Белгорода була переведена слов'яно-греко-латинська школа, перетворена в 1727 р. в духовний колегіум при Покровському монастирі, створена перша міська бібліотека, почався широкий розвиток шкільництва. Харківський колегіум вважався вищою школою і вже в той час прославився своїми вчителями. Якраз тут викладали відомий український філософ Г.-С. Сковорода, багато майбутніх педагогів Харківського університету.

Заснування університету в Харкові було пов'язане з активною діяльністю В.-Н. Каразіна і його однодумців. Цією групою передових людей Слобожанщини в 1802 р. були засновані бібліотека і ботанічний сад. Урочисте відкриття університету відбулося 29 січня 1805 р. і він став другим університетом в Україні (перший був заснований у Львові в 1661 р.). Університет розмістився у будинку, який належав харківському губернатору (тепер - вул.

Університетська, 16). У перший рік існування в університеті працювало 25 викладачів і навчалось 57 студентів, у подальшому їх число поступово зростало. Першим ректором університету став професор словесності, філософ, логік І.-С. Ризький. Заклад швидко став значним центром з підготовки фахівців для практичної педагогічної та науково-дослідницької діяльності в Російській імперії. Загальне число його вихованців за дореволюційний період перевищило 15 тис. чоловік. На початок XX ст. за кількістю професорсько-викладацького складу та студентів він перебував на четвертому місці в імперії.

Ще в 1811 р. при Харківському університеті був відкритий педагогічний інститут з метою підготовки вчителів для гімназії і повітових училищ. Першим директором інституту став професор університету Х.-П. Роммель. У 1866 р. інститут було перетворено на Практично-педагогічні курси, які існували до 1917 р.

З 1873 року в Харкові починає своє життя Ветеринарний інститут, перетворений з ветеринарного училища, яке існувало з 1851 р. Це був вищий навчальний заклад для підготовки фахівців-ветеринарів. Навчальний курс складався з чотирьох років (в середньому інститут готував 10 ветеринарних лікарів на рік). З кінця 90-х років XIX ст. в ньому розгортається серйозна наукова робота, яка поставила інститут на одне з перших місць серед подібних закладів у Російській імперії. При інституті існувала спеціальна бібліотека, анатомічний театр, декілька лабораторій, аптека, мінералогічна колекція, дві невеличкі

клініки.

У 1885 р. з ініціативи міського управління був відкритий і наш Технологічний інститут - перший з вищих технічних закладів в Україні. Перед ним була поставлена мета давати вищу технологічну освіту спочатку з двох спеціальностей - механічної та хімічної. Організатором та першим директором інституту був видатний учений, професор В.-Л. Кирпичов. До інституту приймалися за конкурсними іспитами особи, які закінчили гімназії та реальні училища, термін навчання складав п'ять років (перший набір 200 чоловік, потім їх стало 250, а з 1901 р. - 300). По закінченні випускники одержували звання технолога або інженера-технолога. Інститут мав механічну майстерню зі школою ремісничих учнів, сільськогосподарську станцію, лабораторії, музей та бібліотеку. На початок ХХ ст. на території інституту було 12 будівель.

Що стосується соціального складу студентів вищих навчальних закладів, то особливо у другій половині ХІХ ст. серед студентів переважали вихідці з панівних верств населення. До цього додамо, що статутами не передбачалося навчання жінок у вищих навчальних закладах. Але поступово склад студентів демократизувався (особливо у вищих спеціальних навчальних закладах), що було пов'язане із зростаючою потребою в кваліфікованих спеціалістах. Втім, соціальні обмеження гальмували розвиток вищої освіти й на початку ХХ ст.

Таким чином, з появою університету, ветеринарного, технологічного та педагогічного інститутів Харків стає значним вузівським центром, де готувались кваліфіковані кадри для різних галузей економіки, науки та освіти.

Наступний етап розвитку освіти й науки на сході України, як і в цілому в країні, пов'язаний з перетвореннями, які відбулися після революції 1917 року, громадянської війни та іноземної інтервенції. В ці роки освіта й наука зазнали тяжких випробувань: голод, руйнування, епідемії тяжко позначилися на цих сферах життя регіону. Після складних політичних подій з різних причин значне число діячів освіти та науки опинилося за кордоном.

Процес перетворень вищої освіти (деякий час до неї належали й технікуми) відзначався протиріччями і розтягнувся більше ніж на десятиріччя. Нові правила прийому до вузів (1919 р.) розкривали двері перед робітничо-селянською молоддю. Були відмінені вступні іспити, плата за навчання, встановлені стипендії вихідцям з пролетарських прошарків суспільства. Для більш широкого доступу робітників та селян до вищої освіти створювались робітничі факультети, на яких здійснювалась підготовка до навчання в вузах молоді, яка не мала середньої освіти (декрет з цього приводу РНК УРСР видала 7 березня 1921 р.). Перший робітфак в Україні відкрився при Харківському технологічному інституті. Разом з тим, низький освітній рівень молоді, що прийшла до вузів, позначався й на рівні викладання, призвів до панування спрощених поглядів на наукові, технічні, освітні проблеми. Не завжди належно використовувався досвід "старих спеціалістів". У підготовці "нових кадрів" основна увага приділялась ідеологічній спрямованості навчання (з 1921 р. у Харкові почала працювати Центральна вища партшкола, яка у 1923 р. була перейменована на Комуністичний університет ім. Артема, що готувала пропагандистів, працівників вищої школи, кадри партійних керівників).

Рішенням Наркомпросу УРСР влітку 1920 р. були ліквідовані університети України як “найбільш консервативні носії застарілих форм вищої освіти”. У липні 1920 р. Харківський університет припинив своє існування. На його базі у 1920 - 1932 р. р. діяли різні навчальні заклади та установи: Академія теоретичних знань, Інститут народної освіти, педагогічний інститут професійної освіти, фізико-хіміко-математичний інститут, які в свою чергу неодноразово реорганізовувались. Нарешті, у 1933 р. після численних реорганізацій Харківський університет був відтворений.

Період 20 - 30-х р. р. відзначився створенням широкої мережі й інших вищих навчальних закладів галузевого характеру. Багато з нових інститутів створювались, головним чином, за рахунок розукрупнення багатофакультетних вузів. Так, в 1929 р. Технологічний інститут був організований в політехнічний, а в 1930 на базі його факультетів створено 6 самостійних інститутів. Протягом 1929 - 1931 р. р. у Харкові було організовано 23 інститути (авіаційний, автомобільно-дорожний, інженерів залізничного транспорту, інженерів комунального будівництва, інженерно-будівельний, інженерно-економічний та ін.). У 1930 р. в них навчалося 27000 студентів.

У 1940 р. кількість вузів у Харкові досягла 36, в яких налічувалося 30768 студентів.

Таким чином, напередодні Великої Вітчизняної війни Харків перетворився в значний науковий та освітній центр, де здійснювалась підготовка висококваліфікованих фахівців для Слобожанського регіону.

З початком війни сотні викладачів, аспірантів, студентів, співробітників навчальних та дослідницьких закладів Харківської області стали на захист Батьківщини. Багато з них добровольцями були зараховані до дивізії народного ополчення. За мужність і відвагу, які були проявлені у боях з фашистськими загарбниками, високого звання Героя Радянського Союзу, кавалерів орденів і медалей були удостоєні тисячі вихованців та викладачів університету, інститутів, інших навчальних закладів регіону. Багато викладачів, співробітників та студентів, вчителів віддали своє життя, захищаючи Батьківщину.

З наближенням німецько-фашистських військ до Харкова наукові та навчальні заклади були евакуйовані в різні міста на території інших республік. У лютому 1942 р. поновив роботу в Кизил-Орді (Казахська РСР) Об'єднаний український державний університет у складі викладачів та студентів Київського та Харківського університетів. Інші вузи були евакуйовані до Казані, Новокузнецька, Караганди, Свердловська, Ката-Кургу (Узбецька РСР). Науковці нашого регіону з ученими всієї країни розробляли важливі оборонні й народногосподарські проблеми.

Одразу після визволення території Східної України від фашистських загарбників почалося відновлення та вдосконалення мережі навчальних закладів. Під час окупації постраждали або були зруйновані чимало шкіл, технікумів, інститутів, а також корпуси Харківського університету. Вища освіта на Слобожанщині відносно швидко була відновлена. Ще у ході війни були знайдені кошти для реєвакуації та відновлення роботи університету та інших вищих навчальних закладів. Однією з причин швидкого їх відродження після війни було збереження наукових шкіл, традицій, цінного досвіду, який був накопичений у попередні століття. Незважаючи на труднощі з приміщенням, електро- та водозабезпеченням, гостру

нестачу приладів, меблів, обладнання, поступово була відновлена робота вищих навчальних закладів, їх наукова та видавнича діяльність.

З початку 50-х років було здійснено об'єднання невеликих вузів, споріднених факультетів і кафедр. Одночасно було збільшено прийом до вузів (особливо з інженерних спеціальностей). В 1949 р. було прийнято рішення про об'єднання Харківського механіко-машинобудівного, Харківського хіміко-технологічного, Харківського електро-технічного інститутів в один політехнічний. Таким чином було відтворено наш рідний ХПІ, який став одним із найкрупніших вузів Радянського Союзу. На 10 факультетах і 57 кафедрах готувались інженери з 32 спеціальностей. У ньому навчались 4,5 тис. студентів, навчальний процес вели 300 викладачів. Після укрупнення у Харкові працювало 25 вищих учбових закладів (разом із заочними - 33). Всього в них отримувало освіту близько 73 тисяч студентів. Значно розширилися заочні та вечірні відділення при університеті та інститутах (для порівняння наведемо такі цифри: в цей час в Києві діяло 18 вузів, в Одесі - 16, у Львові - 12).

У 60 - 80-х роках далі зміцнювалася матеріально-технічна база вузів, будувалися навчальні корпуси, гуртожитки, їдальні, спортивні комплекси. З 1963 р. Харківський університет остаточно розташувався в довоєнному і величому приміщенні Будинку проектів, яке було відбудовано та реконструйовано. Продовжувався процес утворення нових вищих навчальних закладів. Так, у 1958 р. був створений український заочний політехнічний інститут, у 1960 р. - зооветеринарний, у 1963 р. - інститут мистецтв ім. Г.-П. Котляревського. У 1965 р. в Сумах відкрив свій філіал Харківський політехнічний інститут. В цілому вища школа виконувала покладене на неї завдання підготовки кадрів для економіки, науки й культури.

І сьогодні, в складні для України роки становлення незалежності, Харків залишається одним із найбільш крупних центрів формування інтелектуального потенціалу держави. На початок XXI ст. в місті плідно працюють понад 80 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, в тому числі 26 державних і із приватних вузів: університети, академії, інститути, коледжі. Серед них більше десятка - за статусом національних вищих навчальних закладів. У них працює біля 14 тис. викладачів: близько 1000 докторів наук, професорів, понад 5 тис. кандидатів наук, доцентів. Практично за всіма напрямками життєдіяльності суспільства готує спеціалістів Харківська вища школа.